

تقديم به

حيدر كرار، مولى الموحدين، امير المومنين

على بن ابيطالب عليه السلام

و همسر مظلومه اش، صديقه كبرى، حضرت

فاطمه زهرا سلام الله عليها

و فرزند غريشان يگانه منجى عالم بشريت،

حضرت بقيه الله الاعظم روحى له الفداء.

تقدیر و تشکر:

از پدر و مادرم و دیگر اعضای خانواده که در تمام مراحل زندگی
فداکارانه مرایاری نمودند.

و همچنین از اساتید محترم که مرا در تدوین هرچه بهتر پایان نامه یاری
رساندند استاد گرامی جناب حجت الاسلام و المسلمین آقای دکتر سید محمد
موسوی زاده که به عنوان استاد راهنما و استاد محترم جناب آقای دکتر حسین
ابویی که از مشاوره خود مرا بهره مند ساختند.

چکیده:

عملکرد و رفتار مدیران و کارگزاران در جامعه تأثیر مستقیم و عمیق دارد. زیرا مردم آنها را به عنوان الگوی خود در زندگی قرار می‌دهند و از آنها پیروی می‌کنند. اگر آنها انسانهای صالحی بودند مردم هم به تبع آنها صالح خواهند شد. ولی اگر آنها ناصالح بودند مردم هم از آنها پیروی خواهند کرد. بنابراین حکومت‌های اسلامی باید برای دوام خود به مسئله انتخاب کارگزاران و مدیران صالح و ویژگیهای آنها توجه خاصی داشته باشند همانطور که حضرت علی (ع) در حکومت پنج ساله خود به این امر مهم اهمیت و توجه خاصی کرده است که توجه به آن، نکات ارزنده‌ای را فراروی جوامع اسلامی معاصر می‌گذارد ما در این تحقیق که مشتمل بر شش فصل است به بعضی از ویژگیهای مهم آنها اشاره کرده ایم.

در فصل اول به بیان کلیات و اهمیت مدیریت و جایگاه آن در جامعه اسلامی پرداخته ام.

در فصل دوم به این ویژگی آرمانی مدیران و کارگزاران پرداخته ام که سعه صدریکی از مهمترین ابزار مدیریت است و زمامداری که خصیصه سعه صدر را داشته باشد به راحتی در مقابل مشکلات متعدد، به اهداف مورد نظر خود می‌رسد.

در فصل سوم به اثبات این مدعا پرداخته ام که دنیا طلبی مدیران و کارگزاران، جوامع اسلامی را به انحطاط می‌کشاند همانطوری که بعد از رحلت پیامبر (ص) دنیا طلبی کارگزاران در زمان خلفای سه گانه، بخصوص در زمان خلیفه سوم جامعه اسلامی را به هرج و مرج کشاند و باعث کشته شدن خلیفه سوم توسط مردم شد.

در فصل چهارم به این ویژگی صاحبان منصب پرداخته ام که ولایت پذیری آنها باعث می‌شود که جامعه اسلامی از هرج و مرج و تفرقه مصون باشد.

در فصل پنجم به این ویژگی آنها پرداخته ام که داشتن تخصص برای قبول مسئولیت توسط صاحبان منصب در یک جامعه و سازمان بسیار مهم و ضروری است اگر یکی از آنها بدون داشتن تخصص و علم مسئولیتی را قبول کند موجب عقب ماندگی آن جامعه و سازمان خواهد بود.

در فصل ششم به ویژگی مهم عدالت و جایگاه آن پرداخته ام و با استفاده از سخنان گهربار حضرت علی (ع) ثابت کرده ام که اگر مقوله عدالت در جامعه رعایت نشود آن جامعه مبتلا به فاصله طبقاتی می شود و به مرور زمان به هرج و مرج و نابودی کشیده می شود .

کلمات کلیدی:

امام علی علیه السلام، نهج البلاغه، حکومت، کارگزاران، زمامداران

در فصل ششم به ویژگی مهم عدالت و جایگاه آن پرداخته ام و با استفاده از سخنان گهربار حضرت علی (ع) ثابت کرده ام که اگر مقوله عدالت در جامعه رعایت نشود آن جامعه مبتلا به فاصله طبقاتی می شود و به مرور زمان به هرج و مرج و نابودی کشیده می شود .

کلمات کلیدی:
امام علی علیه السلام، نهج البلاغه، حکومت، کارگزاران، زمامداران

فهرست

۱	مقدمه
۳	فصل اول: کلیات تحقیق
۴	۱-۱- تعریف موضوع
۴	۱-۲- هدف تحقیق
۴	۱-۳- سابقه تحقیق
۵	۱-۴- فرضیات تحقیق
۶	۱-۵- روش تحقیق
۶	۱-۶- اهمیت مدیریت از دیدگاه نهج البلاغه
۷	۱-۷- جایگاه مدیر در جامعه اسلامی
۹	۱-۸- مدیریت یعنی خدمت نه حکومت
۱۱	۱-۹- مدیریت یعنی امانت
۱۵	۱-۱۰- تقوا
۱۸	۱-۱۱- اقسام تقوا
۱۸	۱-۱۱-۱- تقوای شخصی
۱۹	۱-۱۱-۲- تقوای سیاسی
۲۷	فصل دوم: سعه صدر کارگزاران از دیدگاه نهج البلاغه
۲۸	۲-۱- مقدمه
۲۸	۲-۲- سعه صدر
۲۹	۲-۲-۱- معنا و مفهوم سعه صدر
۳۰	۲-۲-۲- اهمیت سعه صدر برای مدیران و کارگزاران
۳۳	۲-۲-۳- علائم سعه صدر
۳۳	۲-۲-۳-۱- حلم و بردباری در برابر مردم

- ۳۵..... ۲-۳-۲-۲ - عطوفت و مهربانی با مردم
- ۳۶..... ۳-۳-۲-۲ - انتقاد پذیری کارگزاران
- ۳۷..... ۴-۳-۲-۲ - مقاومت در برابر مشکلات
- ۳۸..... ۱-۴-۳-۲-۲ - مشکلات سیاسی
- ۳۹..... ۲-۴-۳-۲-۲ - مشکلات کاری
- ۳۹..... ۳-۴-۳-۲-۲ - رویدادهای ناگهانی
- ۴۰..... ۵-۳-۲-۲ - تحمل مخالف
- ۴۱..... ۱-۵-۳-۲-۲ - قاعدین
- ۴۲..... ۲-۵-۳-۲-۲ - ناکثین
- ۴۲..... ۱-۲-۵-۳-۲-۲ - عدم دستگیری مخالفان قبل از اظهار مخالفت
- ۴۴..... ۲-۲-۵-۳-۲-۲ - عزیمت ناکثین به سوی بصره
- ۴۵..... ۳-۲-۵-۳-۲-۲ - حرکت امام به سوی بصره و اتمام حجت با سران ناکثین
- ۴۷..... ۴-۲-۵-۳-۲-۲ - آخرین اقدامات امام برای جلوگیری از جنگ
- ۴۸..... ۳-۵-۳-۲-۲ - چگونگی برخورد امام علی (ع) با معاویه
- ۴۹..... ۱-۳-۵-۳-۲-۲ - اتمام حجت حضرت علی (ع) با قاسطین
- ۵۰..... ۴-۵-۳-۲-۲ - چگونگی برخورد امام علی (ع) با خوارج
- ۵۱..... ۱-۴-۵-۳-۲-۲ - اعتراض به حکومت با اعراض از جماعت
- ۵۲..... ۲-۴-۵-۳-۲-۲ - سر دادن شعار لا حکم الا لله
- ۵۲..... ۳-۴-۵-۳-۲-۲ - ناسزا گویی به امام علی (ع)
- ۵۳..... ۴-۴-۵-۳-۲-۲ - تلاشهای امام برای هدایت خوارج
- ۵۴..... ۵-۴-۵-۳-۲-۲ - آستانه تحمل حضرت علی (ع) با خوارج
- ۵۶..... ۶-۴-۵-۳-۲-۲ - بزرگواری و سعه صدر دیگری از طرف امام علی (ع)
- ۵۷..... ۳-۲ - نتیجه گیری

- فصل سوم: مذمت دنیاطلبی کارگزاران از دیدگاه نهج البلاغه..... ۵۹
- ۱-۳ - مقدمه..... ۶۰
- ۲-۳ - دنیاطلبی از دیدگاه امام علی (ع)..... ۶۰
- ۳-۳ - برخورد شدید امام با تفکر ترک دنیا..... ۶۱
- ۴-۳ - سیره امام علی (ع) در زندگی شخصی..... ۶۳
- ۵-۳ - کدامیک عابدترند؟..... ۶۵
- ۶-۳ - دنیاطلبی از دیدگاه امام صادق (ع)..... ۶۵
- ۷-۳ - دین به دنیا فروختن..... ۶۶
- ۸-۳ - دنیاطلبی طلحه و زبیر..... ۶۷
- ۹-۳ - سیر تکوینی اندیشه دنیاطلبی بعد از رحلت پیامبر (ص)..... ۶۸
- ۱۰-۳ - موضع حضرت علی (ع) در برابر دنیاطلبی حکام و کارگزاران..... ۷۰
- ۱-۱۰-۳ - عزل حاکمان دنیاطلب و به کارگماردن چهره های زاهد..... ۷۰
- ۲-۱۰-۳ - دعوت به تاسی از ساده زیستی پیامبر اکرم (ص) و انبیاء عظام (ع)..... ۷۱
- ۱-۲-۱۰-۳ - دعوت به تاسی از ساده زیستی پیامبر اکرم (ص)..... ۷۱
- ۲-۲-۱۰-۳ - دعوت به تاسی از ساده زیستی انبیاء عظام (ع)..... ۷۴
- ۳-۱۰-۳ - ارائه الگوی عملی زندگی..... ۷۶
- ۴-۱۰-۳ - مراقبت بر کارگزاران..... ۸۱
- ۱۱-۳ - نتیجه گیری..... ۸۸
- فصل چهارم: ولایت پذیری کارگزاران از دیدگاه نهج البلاغه..... ۹۱
- ۱-۴ - مقدمه..... ۹۲
- ۲-۴ - اهمیت جایگاه رهبر جامعه اسلامی..... ۹۲
- ۳-۴ - ضرورت ولایت پذیری کارگزاران از دیدگاه قرآن..... ۹۳
- ۴-۴ - ضرورت ولایت پذیری کارگزاران از دیدگاه نهج البلاغه..... ۹۵

- ۹۸-۴-۱- ولایت پذیری از مالک اشتر.....
- ۹۹-۴-۲- اطاعت نکردن از مخلوق در معصیت خالق.....
- ۱۰۰-۴-۵- نتیجه‌گیری.....
- ۱۰۳- فصل پنجم: قدرت علمی و جسمی کارگزاران از دیدگاه نهج البلاغه.....
- ۱۰۴-۱-۵- مقدمه.....
- ۱۰۴-۲-۵- بخش اول: علم و آگاهی.....
- ۱۰۴-۱-۲-۵- دانش و تخصص از دیدگاه قرآن.....
- ۱۰۷-۲-۲-۵- دانش و تخصص از دیدگاه نهج البلاغه.....
- ۱۱۰-۳-۲-۵- عواقب کنار زدن انسان عالم و آگاه.....
- ۱۱۵-۳-۵- بخش دوم: قدرت جسمی.....
- ۱۱۵-۱-۳-۵- قدرت جسمی از دیدگاه قرآن کریم.....
- ۱۱۶-۲-۳-۵- قدرت جسمی از دیدگاه نهج البلاغه.....
- ۱۱۹-۴-۵- نتیجه‌گیری.....
- ۱۲۱- فصل ششم: عدالت و جایگاه آن در میان کارگزاران از دیدگاه نهج البلاغه.....
- ۱۲۲-۱-۶- مقدمه.....
- ۱۲۲-۲-۶- تعریف عدالت.....
- ۱۲۵-۳-۶- جایگاه عدالت.....
- ۱۲۸-۴-۶- برخورد عادلانه نسبت به همه مردم.....
- ۱۳۱-۵-۶- مفهوم عدالت اقتصادی.....
- ۱۳۲-۱-۵-۶- توصیه به فرمانداران در پرهیز از هواوهوس.....
- ۱۳۳-۲-۵-۶- توصیه به رعایت حال محرومان و مستضعفان.....
- ۱۳۴-۳-۵-۶- بازگرداندن ثروتهای بادآورده و نامشروع.....
- ۱۳۴-۴-۵-۶- تقسیم عادلانه بیت المال.....

- ۱۳۷.....۵-۵-۶- حساسیت و دقت در مصرف بیت المال
- ۱۳۸.....۶-۵-۶- توصیه به عمران و آبادانی
- ۱۳۹.....۷-۵-۶- توصیه به صنعت و تجارت
- ۱۳۹.....۸-۵-۶- جلوگیری از احتکار و گرانفروشی
- ۱۴۰.....۹-۵-۶- توصیه به ساده زیستی مسئولان و پرهیز از گرفتن رشوه
- ۱۴۲.....۱۰-۵-۶- پرهیز از دادن امتیازات ویژه به نزدیکان
- ۱۴۳.....۶-۶- نتیجه گیری
- ۱۴۴.....نتیجه گیری نهایی
- ۱۴۷.....منابع و مآخذ

مقدمه

در اسلام چگونگی عملکرد کارگزاران نظام یکی از عوامل مهم و درخور توجه است. بی گمان رفتار درست و سنجیده کارگزاران در استحکام پایه های حکومت و ماندگاری آن نقش اساسی دارد و این کار میسر نیست جز با انتخاب مدیران و کارگزاران شایسته و کارآمد که هدفشان فقط برای رضای خدا و خدمت به خلق خدا باشد.

ضعف کارگزاران در نظام های سیاسی در مواردی که دارای مشروعیت اولیه بوده است موجب زوال مشروعیت آن نظام شده و بالعکس گاهی یک نظام سیاسی فاقد مشروعیت اولیه در اثر توانمندی مدیران و کارگزاران خود می تواند به مرور زمان مقبولیت و مشروعیت مردمی را نیز کسب کند. بنابراین قبل از هر چیز دوام و قوام حکومت ها به نقش بی بدیل کارگزاران صالح و توانمند بستگی دارد. اگر در حکومت کارگزاری سالم و مدبر وجود داشته باشد می تواند به اهداف مورد نظر خود نایل شود.

حضرت علی (ع) در انتخاب مدیران و کارگزاران خود به ویژگی های آنها توجه ویژه داشتند. آن حضرت بعد از کشته شدن خلیفه سوم وقتی به حکومت ظاهری رسیدند تمام زمامداران خلیفه مقتول را کنار گذاشتند و کارگزاری کارآمد با ویژگی های اسلامی بر سر کار آوردند. دلیل این امر هم این بود که همان کارگزاران نالایق دوره خلیفه سوم باعث شورش مردم و کشته شدن وی توسط مردم شدند. بنابراین کارگزاران در دوام و نابودی حکومت ها نقش اساسی و تعیین کننده دارند.

امام علی (ع) در توصیه های خود به کارگزاران می فرمودند حکومت به عنوان امانت در دست شما قرار دارد که باید به خوبی آن را پاس داشته و ابزاری برای گسترش عدل در نظر گرفته شود نه اینکه ابزاری برای غارت اموال عمومی مردم، همه اینها میسر نیست مگر اینکه کارگزاران خود را به تقوا، عدالت، سعه صدر، ولایت پذیری تمایل نداشتن به دنیا، ساده زیستی، تخصص کافی و ... متصف کنند که این ویژگی های خوب بتواند مدیران را به مقصد نهایی خودشان که همان خدمت به خلق خدا است رهنمون سازد. در این فصل ما به بررسی بعضی از این ویژگی های مهم و اساسی که برای کارگزاران ضروری است خواهیم پرداخت.

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱- تعریف موضوع

در اسلام، چگونگی عملکرد کارگزاران نظام یکی از مسائل مهم و درخور توجه است. بی گمان رفتار درست و سنجیده ی کارگزاران در استحکام پایه های حکومت و ماندگاری آن نقش اساسی دارد و این کار جز با انتخاب افرادی لایق و شایسته امکان پذیر نیست.

امام علی علیه السلام به این امر مهم توجه جدی داشتند و افرادی را انتخاب می کردند که جز برای رضای خدا و خدمت به خلق خدا به چیز دیگری نمی اندیشیدند. افرادی چون عمّار، مالک اشتر، محمد بن ابی بکر و ... یاران و کارگزارانی که عبادت کنندگان در شب و مجاهدان در روز بودند. بنابراین نظام اسلامی باید در انتخاب افراد متخصص و صالح توجه جدی داشته باشد اگر چنین نباشد ممکن است کسانی اداره ی کشور را به دست گیرند که نسبت به سرنوشت اسلام و مسلمانان چندان حساسیتی نداشته باشند و از سوی دیگر در برابر توطئه های دشمنان، وسوسه شده و به ایزاری در دست آنان بدل گردند و یا توان و کارآمدی لازم را برای مدیریت نداشته باشند.

۱-۲- هدف تحقیق

هدف از اجرای این تحقیق شناساندن مشخصات یک مدیر کارآمد در نهج البلاغه و تشخیص ملاکهای حضرت علی (ع) در عزل و نصب کارگزاران در حکومت عدالت محور اوست. نتایج این پژوهش می تواند در اختیار مسولان حکومتی قرار گیرد تا از روش حضرت علی (ع) در انتخاب مدیران و کارگزاران الگو بگیرند. و همچنین برای دانشجویان رشته نهج البلاغه مفید خواهد بود.

۱-۳- سابقه تحقیق

محققان حوزه و دانشگاه هم به این مبحث پرداخته اند از جمله آیت الله جوادی آملی در کتاب اخلاق کارگزاران در حکومت اسلامی به مبحث پرداخته اند. علامه محمد تقی جعفری در کتاب حکمت اصول سیاسی اسلام در قسمت پنجم صفات کمالیه انسانی زمامدار اسلامی در ارتباط با مردم

جامعه و وظایف او پرداخته است .

علی اکبر ذاکری در کتاب سیمای کارگزاران علی ابن ابیطالب علیه السلام در مورد نامه های حضرت به کارگزاران توضیحاتی ارائه کرده است. عبدالفتاح عبدالقاصد در کتاب امام علی ابن ابیطالب علیه السلام هم به طور مختصر در مورد کارگزاران حضرت توضیح داده است.

سید محمد رضا میر تاج الدینی در کتاب اخلاق کارگزاران حکومت از دیدگاه اسلام به بعضی از ویژگیهای مدیران و کارگزاران اشاره کرده است و همچنین سید رضا تقوی دامغانی در کتاب نگرشی بر مدیریت اسلامی در مورد بعضی از ویژگیهای آنها بطور مختصر توضیحاتی داده است

در کتاب دانشنامه امام علی (ع) که زیر نظر علی اکبر رشاد تهیه شده به بعضی از ویژگیهای کارگزاران بطور مختصر اشاره کرده است و همچنین علی اکبر علیخانی در کتاب توسعه سیاسی از دیدگاه امام علی (ع) به بعضی از ویژگیهای آنها بطور مختصر اشاره کرده است

شهید مرتضی مطهری در کتاب سیری در نهج البلاغه به بعضی از ویژگیهای مدیران و کارگزاران

اشاره کرده است

۱-۴- فرضیات تحقیق

۱- سعه صدور تحمل مخالف از ویژگیهای آرمانی کارگزاران از دیدگاه امام علی (ع) می باشد که در نهج البلاغه قابل بررسی است.

۲- بی اعتنایی به دنیا از ویژگیهای شخصیتی حضرت علی (ع) می باشد که از بعد سیاسی نیز از ویژگیهای آرمانی کارگزارانش محسوب می شود.

۳- ولایت پذیری از ویژگی های آرمانی حاکم اسلامی در نهج البلاغه است.

۴- قدرت جسمی و علمی نیز می تواند از ویژگیهای آرمانی کارگزار حکومت باشد.

۵- عدالت در میان ویژگیهای آرمانی مدیر در نگاه علوی جایگاه ویژه ای دارد.

۱-۵-روش تحقیق

این پژوهش از نوع بنیادی است که به روش توصیفی-تحلیلی و بر اساس منابع کتابخانه ای انجام می گیرد. برای این منظور نخست به جستجوی منابع در ارتباط با موضوع پژوهش پرداخته می شود سپس در مرحله ی دوم مطالعه ی منابع، استخراج شواهد و یادداشت برداری از آن ها صورت می گیرد. در ادامه به طبقه بندی، تجزیه، تحلیل و نتیجه گیری یافته ها پرداخته خواهد شد. نگارش فصل ها بر اساس طرح، مرحله ی بعدی پایان نامه را تشکیل می دهد.

شایسته است که در اینجا اشاره ای به اهمیت مدیریت و بررسی جایگاه آن از دیدگاه اسلام و نهج البلاغه داشته باشیم.

۱-۶-اهمیت مدیریت از دیدگاه نهج البلاغه

از آنجایی که انسان طبعاً اجتماعی خلق شده است و در زندگی اجتماعی تحت تأثیر طبیعت و فطرت خود می باشد، بخش مهمی از سعادت و سیادت خویش را در سایه ی چنین کششی جستجو می کند. یکی از ارکان زندگی اجتماعی مدیریت است؛ زیرا در اجتماع منافع و مقاصد افراد و سرنوشت اشخاص با یکدیگر ارتباط و اشتراک پیدا می کنند و به خاطر هرچه مطلوب تر شدن این ارتباط و پایمال نشدن حقوق، تعیین وظایف، معرفی حدود و رعایت حقوق ضرورت دارد تا حق از باطل و راستی از کژی مشخص گردد و از همین جا است که هماهنگی بین افراد و واحدهای اجتماعی، هدایت به سوی هدف، نظارت بر ضوابط و ارزشیابی کارها، ضرورت مدیریت را نشان می دهد و در یک کلام می توان این ضرورت را چنین ترسیم کرد که در نظام اجتماعی، مدیریت محور زندگی است.

هر اجتماع و گروهی بدون رهبر و مدیر، دچار هرج و مرج شده، سرانجام آن نابودی خواهد بود. حضرت علی (ع) در بیان اهمیت حاکم و مدیر در اجتماع می فرماید:

وَالْغَشُومُ ظُلُومٌ خَيْرٌ مِنْ فِتْنَةٍ تَدُومٌ^۱

وجود والی ستمگر، چه بسا از هرج و مرج همیشگی بهتر است.

^۱خوانساری، جمال الدین محمد، شرح غرر الحکم و درر الکلم، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۶ش، ج ۶، ص ۲۳۶.

ایشان در جای دیگر می‌فرمایند:

وَإِنَّهُ لَا بُدَّ لِلنَّاسِ مِنْ أَمِيرٍ بَرٍّ أَوْ فَاجِرٍ يَعْمَلُ فِي إِمْرَتِهِ الْمُؤْمِنُ وَيَسْتَمْتِعُ فِيهَا الْكَافِرُ^۱

در حالیکه مردم به زمامداری نیک یا بد نیازمندند تا مؤمنان در سایه‌ی حکومت، به کار خود مشغول و کافران هم بهره‌مند شوند.

بنابراین مدیریت مؤثر منجر به شکوفایی و تحقق سریع اهداف هر جمع و سازمانی خواهد گردید که در این بین نقش مدیر از بارزترین نقش‌هاست. در اهمیت نقش مدیر در هر تشکیلات و سازمان حضرت علی (ع) می‌فرماید:

وَإِنَّهُ لَيَعْلَمُ أَنَّ مَحَلِّي مِنْهَا مَحَلُّ الْقُطْبِ مِنَ الرَّحَا.^۲

در حالیکه می‌دانست جایگاه من نسبت به حکومت اسلامی، چون محور آسیاب است به آسیاب، که دور آن حرکت می‌کند.

بنابراین می‌توان استنباط کرد که مدیر مانند محور وسط آسیاب به آسیاب، در اداره‌ی امور باید نقش اساسی داشته باشد تا تشکیلات به سمت اهداف معین خود حرکت کند.

امام رضا (ع) درباره‌ی سرپرستی جامعه می‌فرماید:

در مطالعه‌ی احوال بشر، هیچ گروه یا ملتی را نمی‌یابیم که در زندگی موفق و پایدار باشد، مگر به وجود مدیر و سرپرستی که امور مادی و معنوی آنان را مدیریت کند.^۳

از پیامبر اکرم (ص) نیز نقل شده که فرموده‌اند از خطر بروز فقر بر امت اسلامی بیمناک نیستند، بلکه نگرانی ایشان از بابت تدبیر نادرست بوده است؛ به همین جهت نیز مقرر داشتند که هرگاه در مسافرت جمعی، تعداد افراد به سه نفر رسید، یکی از آنها مدیریت گروه را بر عهده گیرد و برنامه‌ی سفر و مسیر را با مشورت دیگران مشخص کند.^۴

۱-۷- جایگاه مدیر در جامعه‌ی اسلامی

^۱ نهج البلاغه، خطبه ۴۰.

^۲ همان، خطبه ۳.

^۳ مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، موسسه الوفا، بیروت، ۱۴۰۳ق، ج ۲۳، ص ۳۲.

^۴ علی آبادی، علی رضا، مدیران جامعه اسلامی، نشر رامین، ۱۳۷۷ش، ص ۱۸.

مطالعه‌ی تاریخ گذشتگان ما را به نقش و تأثیر مدیریت در ارتقا و یا انحطاط ملت‌ها واقف می‌گرداند. چه بسیارند ملت‌هایی که از نظر امکانات مادی و زمینه‌های مساعد فکری و مایه‌های غنی فرهنگی هیچ کمبودی نداشتند ولی به خاطر نداشتن مدیریت مدبر و رهبری آگاه که بتواند با برنامه‌ریزی صحیح و سازماندهی محکم از نیروهای موجود در جهت هدف مورد نظر خودش استفاده کند در سراسیبی سقوط و شکست قرار گرفته‌اند و در مقابل ملت‌هایی بوده‌اند که با ظهور انسانی شایسته که رهبری و مدیریت آن ملت را بر عهده گرفته و با سازماندهی و بسیج نیروها از کمترین امکانات بزرگترین افتخارات را بدست آورده است. حضرت علی (ع) در شناخت جایگاه مدیر و رهبر در هر تشکیلاتی می‌فرماید:

أَنَّ مَحَلِّيَّ مِنْهَا مَحَلُّ الْقُطْبِ مِنَ الرَّحَا^۱

جایگاه من نسبت به حکومت اسلامی، چون محور آسیاب است به آسیاب.

و در جای دیگر می‌فرماید:

وَ مَكَانُ الْقِيَمِ بِالْأَمْرِ مَكَانُ النِّظَامِ مِنَ الْخَرْزِ يَجْمَعُهُ وَ يَضُمُّهُ فَإِنَّ انْقِطَاعَ النِّظَامِ تَفَرَّقَ الْخَرْزُ وَ ذَهَبَ ثُمَّ لَمْ يَجْتَمِعْ بِحَدِّفِيرِهِ أَبَدًا^۲

جایگاه رهبر چونان ریسمانی محکم است که مهره‌ها را متحد ساخته به هم پیوند می‌دهد. اگر این رشته از هم بگسلد، مهره‌ها پراکنده و هر کدام به سویی خواهند افتاد، و سپس هرگز جمع‌آوری نخواهند شد.

بنابراین مدیریت و رهبری در هر نوعی که باشد از پیشوایی یک ملت گرفته تا فرماندهی لشکر، مسئول اداره و سرپرست خانواده و غیره در کارایی سازمان مربوطه و تحقق اهداف آن نقش مؤثر دارد. منتهی باید از هر نظر توجه داشت که مدیر در تشکیلات، تنها تأثیر اجرایی ندارد بلکه هر حرکتی از حرکات او آثار مختلفی را بر جای خواهد گذاشت و در همین موارد است که میزان هنرنمایی مدیر مشخص می‌شود.

^۱ نهج البلاغه، خطبه ۳.

^۲ همان، خطبه ۱۴۶.

بنابراین اگر جامعه‌ی اسلامی را به مثابه‌ی پیکر انسان تصور کنیم، مدیر، مغز آن است و بدون مغز، انسان فقط نمو می‌کند. مثلاً فردی که سکنه‌ی مغزی کرده ممکن است اعضای بدنش فعالیت داشته باشد، اما این فعالیت تا زمان مرگ بدن سیر قهقراپی دارد؛ از اینرو جامعه‌ی با مدیریت ضعیف، بسان فردی است که دچار سکنه مغزی شده و چنین سرنوشتی دارد.

۱-۸- مدیریت یعنی خدمت نه حکومت

مدیریت در اسلام، قبل از اینکه ریاستمداری باشد، خدمتگزاری است و مدیر در این منصب، باید با تیغ تیز مدیریت در جهت خدمت به خلق خدا، اقامه‌ی عدل و داد و رفع ظلم و تبعیض و بی-عدالتی قیام نماید. مدیر نباید مسند مدیریت را وسیله‌ی افتخار و نخوت قرار دهد زیرا آن دسته از مدیرانی که مدیریت بر یک تشکیلات را زمینه‌ی تجلی خصلت‌های ناروای شیطانی می‌دانند و این میدان را بهترین عرصه برای تاخت و تاز غرورها و شیطنت‌های خود به حساب می‌آورند، هرگز مدیر اسلامی و انسانی نیستند. این گونه مدیران هیچ گاه قادر به خدمت نخواهند بود، زیرا اینان مدیریت را برای خدمت به دیگران انتخاب نکرده‌اند بلکه آن را وسیله‌ای برای ارضای امیال شخصی و نفسانی خویش نموده‌اند و این که در روایات از «ریاست» به شدت انتقاد شده است، اشاره به این گونه مدیریت دارد.^۱

مدیر باید مدیریت را برای خدمت بخواهد و به عبارت دیگر، خدمت نباید وسیله‌ی حاکمیت باشد بلکه بعکس باید وسیله‌ای برای خدمت باشد و این معنا را سعدی شیراز در ضمن بیان داستانی چه زیبا بیان می‌کند:

درویشی مجرد بگوشه‌ای نشسته بود، پادشاهی بر او بگذشت، درویش از آنجا که فراغ ملک قناعت است سر بر نیاورد و التفات نکرد. سلطان از آنجا که سطوت سلطنت است برنجید و گفت: این طائفه‌ی خرقة پوشان بر مثال حیوان‌اند و اهلیت آدمیت ندارند. وزیر نزدیکش آمد و گفت:

---

^۱ افجه ای، علی اکبر، مباحثی بر مدیریت اسلامی، چاپ هفتم، جهاد دانشگاهی، تهران، ۱۳۸۵ش، ص ۶۵.

ای جوانمرد! سلطان روی زمین بر تو گذر کرد؛ چرا خدمتی نکردی و شرط ادب به جا نیاوردی؟ گفت: سلطان را بگوی، توقع خدمت از کسی دار که توقع نعمت از تو دارد و دیگر بدان که ملوک از بهر پاس رعیت‌اند، نه رعیتند از بهر طاعت ملوک.

گرچه رامش بفر دولت اوست
بلکه چوپان برای خدمت اوست^۱

پادشه پاسبان درویش است
گو سپند از برای چوپان نیست

---

^۱ سعدی، مصلح بن عبدالله، گلستان سعدی، شرکت تعاونی کارآفرینان فرهنگ و هنر، تهران، ۱۳۸۷، ش، ص ۳۵.

در حکومت علوی، مدیریت تنها از آن جهت ارزش و اعتبار دارد که وسیله‌ای برای خدمت به خلق و احقاق حق و دفع باطل باشد. چنانچه حضرت علی (ع) در سال ۳۶ هجری به هنگام عزیمت به شهر بصره جهت جنگ با ناکثین در سرزمین ذی قار، فرمود:

قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دَخَلْتُ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ (ع) بِذِي قَارٍ وَهُوَ يَخْصِفُ نَعْلَهُ فَقَالَ لِي مَا قِيمَةُ هَذَا النِّعْلِ فَقُلْتُ لَا قِيمَةَ لَهَا فَقَالَ عَ وَاللَّهِ لَهِيَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ إِمْرَتِكُمْ إِلَّا أَنْ أُقِيمَ حَقًّا أَوْ أُدْفَعَ بَاطِلًا^۱

ابن عباس می‌گوید: در سرزمین «ذی‌قار» خدمت امام رفتم که داشت کفش خود را پینه می‌زد. تا مرا دید فرمود: قیمت این کفش چقدر است؟ گفتم بهایی ندارد. فرمود: به خدا سوگند همین کفش بی‌ارزش نزد من از حکومت بر شما محبوب‌تر است مگر اینکه حقی را با آن به پا دارم یا باطلی را دفع نمایم.

۱-۹-مدیریت یعنی امانت

مسند مدیریت از دیدگاه اسلامی امانتی است که به مدیر سپرده می‌شود و او باید از این مقام که به عنوان امانت در دست دارد شدیداً مراقبت نماید و امانت را بر طبق معیارهایش امانت‌دار باشد.

قرآن کریم در مورد امانت و امانتداری می‌فرماید:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا^۲

هرچند امانت در این آیه به معنی عام کلمه همه‌ی انواع امانت‌ها را شامل می‌شود، ولی در روایتی از امام صادق (ع)، امانت به امامت که مدیریتی کامل می‌باشد تفسیر شده است:

أَمَرَ اللَّهُ الْأِمَامَ أَنْ يُؤَدِّيَ الْأَمَانَةَ إِلَى الْأِمَامِ الَّذِي بَعْدَهُ^۳

خداوند امام قبل را فرمان داده است تا امامت که همان امانت و مدیریت جامعه‌ی اسلامی باشد

^۱ نهج البلاغه، خطبه ۳۳.

^۲ قرآن کریم، نساء، آیه ۵۸.

^۳ موسوی همدانی، محمد باقر، ترجمه المیزان، انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۸۷ش، ج ۴، ص ۴۱۰؛ حویزی، علی بن جمعه، نورالتقلین، تصحیح هاشم رسولی، چاپ علمیه، قم، ۱۳۸۳ش، ج ۱، ص ۴۱۱.